

dubitò del conto del Sanuto (1). Nell'ultimo censimento il numero delle Meretrici di Venezia è portato a 185 (2). Ma non ricompensa la perduta grandezza.

GIULIO REZASCO.

VARIETÀ.

EPISTOLE DI ANTONIO ASTESANO A GENOVESI.

È noto che il poeta e cronista Antonio Astesano, fuggendo dallo studio di Pavia, nel 1431, per cagione della peste, si arrestò a Genova, dove si fermò alcuni mesi. Di quella sua breve dimora egli fece menzione nel suo Carme *De varietate fortunæ et gestis civium Astensium ac vitæ suæ* (3), nel quale inserì una notevole descrizione della città, toccando curiosi particolari dei costumi genovesi.

Ma quello che è men noto si è che, assai più tardi, egli desiderò di ritornare a Genova, ed aspirò d'andarvi ad insegnare rettorica ed eloquenza. Egli stesso rivela questo episodio della sua vita, nelle poesie conservateci dall'unico manoscritto della Biblioteca civica di Grenoble. Nella dedica del libro terzo delle elegie a Teodoro di Monferrato, l'Astesano riferisce com'egli avesse avuto quel proposito, e già fosse sul punto di partire, quando la venuta del duca d'Orleans in Asti e la fortunata accoglienza trovata presso di lui volsero altrimenti le sue sorti.

Il poeta espone il fatto in questi versi:

Iampridem totis quæsi viribus, atque
ad multos scripsi carmina multa viros,
Ut pro lectura caperet me Genua vatum
atque oratorum, premiaque apta daret,

(1) *Notizie Ferrar.* cit., pag. 291.

(2) *Censimento del 1881* cit., pag. 569.

(3) MURATORI, *R. I. S.*, Tom. XIV.

Ut quoque majorum cantarem gesta suorum,
 quæ liquet in toto magna fuisse mari.
 Cumque illo tandem statuissem accedere, moxque
 essem abscessurus, resque librosque ferens
 Aurelianensis dux has pervenit in oras.

.....

I molti versi, che l' Astesano dice di aver scritto in quella occasione, avevano per fine di sollecitare la protezione e l' aiuto d' illustri personaggi genovesi, per raggiungere il suo intento, e sono appunto le venticinque epistole ch' egli raccolse nel terzo libro dei suoi componimenti poetici, non volendo che andassero perdute.

Ne tamen ipsa illa quæ scripsi carmina causa
 depereant, statui mittere cuncta tibi.

Se pur la sorte avesse altrimenti disposto, ed i molti carmi del poeta d' Asti fossero andati perduti, certo la repubblica delle lettere non avrebbe patito grande jattura. Ma forse non del tutto così devesi dire per la storia, alla quale può importare di conoscere quali fossero i personaggi di maggior autorità e potenza, ai quali il poeta raccomandava la sua causa, tra gli anni 1446 e 1447, di vedere con quali blandimenti diversi egli cercasse di guadagnarsene il patrocinio, e di non lasciarsi sfuggire qualunque accenno, per quanto piccolo, alle qualità ed alle inclinazioni particolari a ciascuno di quei personaggi.

Questa, se non m' inganno, è l' importanza che hanno le epistole dell' Astesano a Genovesi, e che m' indusse a trarle dalla copia del manoscritto di Grenoble, che si conserva nell' Archivio di Stato in Torino, con altre due epistole indirizzate ugualmente a Genovesi nello stesso intento (1), inserite

(1) Qualche altra lettera scrisse ancora l' Astesano a personaggi genovesi, ma esse sono estranee a questo suo progetto di andare a stabilirsi a Genova.

nel libro quarto dello stesso manoscritto. Ove poi paresse che manchi a questi componimenti ogni ragione di pregio storico, valgano essi almeno a fare onorevole ricordo di cittadini illustri, ch'ebbe Genova alla metà del secolo xv.

PIETRO VAYRA.

I.

Ad dominum Baptistam Goanum Genuensem Jureconsultum clarissimum.

Quamvis forte memor non sis, Baptista, Ticini,
attamen ipse tibi notus in urbe fui.
Illic te novi: nec non vehementer amavi,
summæ virtutis motus amore tuæ,
Nec mirum. Siquidem virtus assuevit amorem
gignere, qua melius nil neque amabilius;
Tanta autem virtus in te est, ut dicere nunquam
ullis carminibus nostra Thalia queat.
Sed licet in multis actis sit cognita postquam
te cepit doctum patria læta virum,
Non experta tamen virtus tua apertius unquam est
quam dum, te medio, pax generata fuit.
Inter aragonium per te pax optima regem
atque tuos cives firmaque facta fuit.
Quid laudabilius potuisti aut clarius unquam
efficere? aut magno dignius ipse viro?
Si quis discordes casu concordet amicos
atque novos hostes, laude cauendus erit,
Ergo tibi major laus est tribuenda profecto,
quem veteres hostes conciliasse ferunt.
Semper Aragonii fuit hostis Genua regis,
quos opera feris conciliasse tua.
Sic etiam anguigeri pacem quesuisse Philippi
diceris, omnino pax ut in urbe foret.
Ergo tu sanctæ vehemens es pacis amator,
ergo divinus jure ferendus homo es,
Nam res domina est pacem generare per hostes,
hoc nichil est melius. Sanctius hoc nihil est.

Hoc facit ut nunc sit magna istic copia frugum
 quæ raro in nostro tempore visa fuit.
 Quid mirum si magna colit te Genua? Sique
 committit dextræ grandia facta tuæ?
 Quid mirum si te vester dux inclitus ille
 diligit? atque opera fruitur usque tua?
 Novit enim quantum sis prudentia præstans,
 quamque tuis extes equiparandus avis.
 Quam patre sis dignus, qui vir præclarus in ista
 extitit urbe, suo tempore multa regens.
 Scit verbum quod qui gallinæ filius extat,
 semper naturæ cogitur esse suæ.
 Scit quoque si quæ bona est arbor et semine primum
 nata bono fructus quæ facit illa bonos.
 Si michi quod cupio contingat tempore quoque,
 si votis unquam perfruar ipse meis,
 Inter magna tuæ patriæ et fortissima gesta
 teque, tuumque genus carmine ad astra feram.
 Si cupis ergo tuas æterna in secula laudes
 mandari, cœptis auxiliare meis.

II.

Ad Antoniotum Grillum adolescentem splendidum.

Splendide Grille, meas pervenit nuper ad aures
 quod tu præstanti clarus es eloquio,
 Quod totus studis humanis deditus extas,
 quod virtute tu dignus es ipse patris.
 Hoc michi tam gratum fuit, ut non dicere possim.
 Faverunt votis numina sancta meis.
 Si nescis, genitor quondam tuus agnitus atque
 non minimo nobis junctus amore fuit.
 Cui suasi quod te doctrinæ traderet, atque
 curaret doctum reddere posse virum.
 Quod fecisse illum nunc demum intelligo; nec non
 gaudeo: collaudans numina cuncta deum.
 Tu quoque si mentis digna est tibi cura paternæ,
 me quære in caris anumerare tuis.

Qui tuus existo; cupio qui pectore toto
 rem facere acceptam, splendide Grille, tibi.
 Si fortasse meis faveant pia numina votis,
 aspectu ut Grilli perfruar ipse mei,
 Crediderim summum contingere vertice cælum,
 et cursu celeres exsuperare canes.
 Tunc tibi mille jocos, tunc dicam mille fabellas,
 tunc faciam arbitrio carmina mille tuo.
 Teque super nitidos conabor tollere cælos,
 extollamque tuam carmine ad astra domum.
 Ergo des operam quo tecum vivere possim,
 et jocunda tibi carmina mille dare.

III.

Ad Octavianum Vivaldum virum gravissimum.

Audivi quantum pro me, Vivalde, laboras,
 audivi quantum tu michi fautor ades,
 Quamvis nulla mei meriti tibi causa supersit,
 nec me luminibus videris ipse tuis.
 Ergo dum vivam tibi me debere fatebor,
 et cordi officium semper habebo tuum.
 Si placeat superis ut consequar ipse quod opto
 cantabo in laudem carmina mille tuam,
 Tociusque tui generis preconia dicam,
 carminibusque tuum nomen ad astra veham.
 Qui pius et justus, qui prudens atque modestus,
 qui summa rerum cognitione vales,
 Quique es magnanimus, qui forti pectore constans,
 quique Deum mira religione colis.
 Denique qui tantis præstans virtutibus extas,
 ut sis romanis equiparandus avis.
 Si vis ergo tuas æterno carmine laudes
 cantari, et generis nomina clara tui,
 Fac nostram optatum navem contingere portum,
 atque sibi remis auxiliare bonis.
 Tum quæcumque voles michi tu, Vivalde, jubeto,
 semper mandatis obsequar ipse tuis.

IV.

Ad Magnificum Genuæ Capitaneum.

Si michi tu laveas, vir maxime, non erit unquam
 immemor obsequii nostra camena tui,
 Sed tibi perpetuam nitetur tradere famam,
 atque illustre tuum nomen ad astra feret.
 Si cupis ergo tuas, non parvo carmine, laudes
 cantari, musis auxiliare meis.

V.

Ad Baptistam Spinulam virum clarum.

Pervenit nostras, Baptista insignis, ad aures
 quam clarum est ista nomen in urbe tuum,
 Quam sis humanus, quam sis et justus et æquus,
 quam mira superis relligione datus.
 Quam pius et prudens, quam constans atque modestus,
 quam sis ingenio clarus et eloquio.
 Quam sis magnificus, quam fortunatus abunde,
 quam sis insigni nobilitate satus.
 Quam sis illustri dignus virtute parentis,
 qui probus et magnus civis in urbe fuit.
 Quam fueris magno quondam donatus honore
 octo inter tanta lectus ab urbe viros,
 Denique quam cunctis naturæ dotibus, atque
 fortunæ præstans civis in urbe tua es.
 His igitur causis magno tibi iunctus amore,
 ignotos virtus cogit amare viros.
 Hoc ad te parvum volui perscribere carmen,
 quod nostri erga te pignus amoris erit.
 Ergo cape hoc, læto, Baptista amplissime, vultu,
 et lege perplacido pectore quicquid inest,
 Ac tibi persuade quæ pro virtutibus istis
 sum totus studiis deditus ipse tuis.
 Optoque fortunam nostræ concedere menti
 rem facere acceptam posse aliquando tibi.

Ergo tuum est operam dare quo te visere possim,
 atque ista vitam ducere in urbe diu.
 Quod si tu facies, te laude ad sidera tollam,
 perpetuoque tuus tempore servus ero.

VI.

Ad Caccinimicum Spinulam genuensem, virum spectatissimum.

Caccinimice, licet magni sim certus amoris,
 quo probitate tua iunctus es ipse michi,
 Nostra tamen voluit paucos tibi scribere versus
 musa et currenti subdere calcar equo.
 Audio quam vestram cupis ut traducar ad urbem,
 quo valeam natos instituisse tuos.
 Rem facis egregiam, sapienti patreque dignam.
 hæc est res magno digna putanda viro.
 Quid laudabilius virtute, quid altius ipsa
 speret quis natis linquere posse suis?
 Sola etenim virtus hominem non deserit ullo
 tempore, fortunæ cætera serva jacent.
 Arguit hoc Ithacus cui virtus sola remansit
 naufragus, egregio dignus honore tamen.
 Quis non ergo putet summa te laude ferendum,
 qui cupias natum me docuisse tuum?
 Qui cupias ipsi virtutem linquere quam se
 cognoscis nullo perdere posse modo.
 Nec secus esse potest, nam qui est virtute probatus
 est opus ut natos optet habere pares.
 Sed velut hoc optas animo vehemens et ardens
 sic monstres opera, Caccinimice, tua.
 Non satis est aliquid animo cupiisse nisi illud
 res probet, ergo operam, vir generose, dato
 Ut possim ad vestras aliquo donatus honore
 oras, cumque aliqua comoditate, vehi.
 Quod michi si facies, ut fido, ero tempore nullo
 immemor obsequii, Caccinimice, tui,
 Atque tui nati tam curam ardentem habebam,
 ut non ingratum muneris esse putes.

VII.

*Ad magistrum Antonium Marengum genuensem præclarum
et philosophum et medicum.*

Si perpauca modo scripsi tibi carmina, quaeso
da veniam musis, clare Marengè, meis,
Nec minus assueto totum michi cede favorem
quem potes, in patriam quo trahar ipse tuam.
Nil ea prodessent quæ tu bona plurima quondam
fecisti magno tactus amore michi,
Ni nunc effectum res consequerentur ut opto,
ni ratis in portum tenderet ista suum.
Nunc opus est velo, nunc, optime phisice, remis,
Omni nunc opus est auxiliantis ope.
Nunc igitur totis pro viribus, oro, labora,
ut tuus efficiar, clare Marengè, comes.

VIII.

Ad insignem Ducem Genuensium.

Dux excelsæ, meas unum pervenit ad aures
quod fixit telo pectora nostra gravi.
Audiui siquidem quæ sunt contraria multa,
quæ sunt imperio multa inimica tuo.
Quamvis sis justus, quamvis dux rectus et æquus,
qui virtute omni, qui probitate vales.
Id reor invidia contingere quæ solet ipsam
virtutem multis excruciare modis.
Nulli magna potest obtingere gloria rerum
quin illum livor concomitetur edax.
Ut sequitur ferrum mordax rubigo vetustum,
virtutem livor sic solet ipse sequi.
Hinc merito præstans mira virtute putatur
quisquis ab injusta carpitur invidia,
Idcirco hanc animo minime patiaris iniquo
quandoquidem magnis est comes ipsa viris.

Sed spera tandem victor certaminis esse,
sancta etenim virtus vincere cuncta solet.
Ante oculos propone tuos exempla virorum
quos demum invidia suppeditasse liquet.
Plurima perpressus livore adverso Camillus,
quo nullus civis major in urbe fuit.
Postremo tanta laude est donatus, ut alter
Romulus is fuerit dictus ab urbe sua.
Ille Cato major tanta vexatus ab atra
invidia est, ut non dicere posse putem.
Tanta tamen virtus fuit illi ut vicerit ipsam
optimus et tota dictus ab urbe gravis.
Maximus invidia Fabius laceratus ab ipsa est
dictus cunctator, segnitiaeque datus,
Qua virtute tamen praestabat cognita demum
fecit divinum dicier esse virum.
Possem praeterea multorum exempla virorum
addere, quos nimium longa referre mora est.
Cur igitur pariter non speres vincere posse
quos hostes livor fecerit ipse tibi?
Livor hic haud solum tibi; verum praebet amicis
damna tuis et qui teque tuosque colunt.
Hic mea te vetuit tractare negocia livor,
hic memorem facti te vetat esse mei.
Hic livor tantas tibi dat, dux optime, curas
ut nunc sint animis ocia nulla tuis.
Cum tamen a tanto requies tibi cessa labore
ulla erit, ut nostri sis memor ipse rogo.
Attrahe me vestras, o Jux insignis, ad oras,
facque quod obsequiis tradar, ut opto, tuis.
Quod si tu faves, scribam tua splendida gesta,
et versu laudes concelebrabo tuas,
Unde tibi aeternum cedit, dux inclite, nomen,
accedetque urbi candida fama tua.
Adde quod istius pueris optantibus urbis
artem rhetorices eloquii dabo.
Si qua est ergo tua, dux humanissime, laudis,
si cura aeterni nominis ulla tibi,

Si qua reipublicæ cuius moderaris habenas,
 denique si prolis est tibi cura tuæ,
 Effice ut optatum valeat contingere portum
 auxilio dextræ, nostra carina, tuæ.
 Sic tibi dii cedant hostes evincere cunctos,
 imperioque diu non sine pace frui.

IX.

Ad magnificentum Genuæ Capitaneum.

O qui gesta facis divino carmine digna,
 auxilium musis trade, vir ample, meis
 Ut celebrare tuas æterno carmine laudes,
 Virtutesque tuas commemorare queam.
 Nil poterit præter musas afferre perenne
 nomen in æterna posteritate tibi.
 Quid melius quisquam vir, quid præstantius unquam,
 quid longa fama majus habere potest?
 Ergo ut eam nostræ valeant tibi ferre camœnæ,
 attrahe me in patriam, vir generose, tuam.

X.

Ad Octavium Vivaldum genuensem, virum prudentissimum.

Qui virtute tua jam me vehementer amare
 cœpisti, constans sis in amore rogo,
 Nec tibi vela meæ sat sit juvisse carinæ,
 ni facias portus intret ut ipsa suos.
 Nunc opus auxilio. Nunc, vir clarissime, pugna,
 nunc fac ut in patriam protrahar ipse tuam.
 Nunc illum monstra quo me amplexaris amorem,
 sic tibi perpetuo tempore servus ero.

XI.

Ad dominum Baptistam Goanum genuensem jureconsultum clarissimum.

Quin tu nulla meis ferres responsa tabellis,
quas ad te pridem, clare Goane, dedi,
Credebam quod jam vel nostri oblitus amoris,
vel nostri facti non memor ipse fores.
Mens erat ergo meis cœptis imponere finem,
nec tibi ob id posthac impedimenta dare.
Atque meam ventis alijs committere puppim,
qui veherent alia carbasa nostra via.
Nostra tamen vehemens angebat pectora mœror,
linquere quod cœptum cogerer ipse meum.
De quo præcipue longo me tempore certum
reddideram, auxilio fretus, amice, tuo.
Est etenim gravius cœpto desistere, quam non
incepisse, et spem non habuisse rei.
Tam magnas imo versanti pectore curas,
astitit ante oculos pulcher Apollo meos.
Ille deus vatium qui nostra adversa fovere,
qui semper nobis gaudia ferre solet,
Talis erat quem pinxerunt carmine vates,
cum nulla hunc ipsum commovet ira deum.
Non arcum armata, non acria tela gerebat,
tractabat doctæ fila sonora liræ.
Et vultu mitis, cultu et spectabilis illi
aurea cesaries, aurea vestis erat.
Hac est ille meum salutatus voce dolorem,
ille michi placidus talia verba dedit:
O tu, qui magnas vertis sub pectore curas,
teque procul voto credis abesse tuo;
Atque rei culpam Baptistæ ascribis amico,
quem facti immemorem conijsis esse tui,
Falleris; ille tui memor est, nam semper amoris,
et tua fixa imo pectore vota gerit,
Intenditque tuam penitus subducere navim,
cuius temonem deserit ipse nichil.
Quod si tam raptim tibi non confecit, ut optas,
culpa quidem non est attribuenda sibi.

Sed gravibus potius curis, quibus ille tenetur,
pro duce, proque urbis commoditate suæ.
Ille reipublicæ multas in pectore curas
sustinet, atque sui grandia facta ducis.
Ut decet, ille bonis privatis publica præfert,
ut decet illustres ille imitatur avos.
Non igitur mirum tibi sit, si forte nequivit
jam finem votis imposuisse tuis.
Tu tamen haud expers culpæ es: si vera fateris
qui tantum lentus tam fuerisque piger,
Ut jam pene anno multis jam mensibus actis
Baptistæ dederis carmina nulla tuo,
Quæ sunt grata sibi, quibus oblectatur, ut æquum est,
digna sacro siquidem carmine gesta facit.
Emendes igitur defectum temporis acti,
et nonnulla sibi carmina danda putes.
Remorum auxilium ventis afflantibus adde,
addeque currenti vertile calcar equo.
Sic tua felici ducentur lintea vento,
sic tanget portus ista carina suos.
Hæc cum voee michi Phebus dixisset aperta,
cessit; ego statui mox sua jussa sequi,
Hosque, licet paucos, ad te perscribere versus,
ut solita optati sit tibi cura mei.
Fac finem optatum possint attingere quæ sunt
exacto auspiciis tempore cœpta tuis.
Non qui rem cœpit sed qui perfecit habetur
laudandus, finis comprobatur acta rei.
Quando erit id tempus, quo non modo carmine grates,
sed viva possim dicere voce tibi?
Auxilio cuius vestram sim tractus ad urbem
auctus divitiis, auctus honore quoque.
Tunc me crediderim cervos evincere saltu,
et cursu lepores exsuperare leves.
Tantum vera michi dabitur tamque ampla voluptas
tradentur cordi gaudia tanta meo.
Hæc igitur nostræ cura dare gaudia menti,
si, veluti fido, me vehementer amas.

XII.

Ad Jacobum Bracellum eloquentissimum Genue Cancellarium.

Si faveas nostris, præclare Bracelle, cancenis
 non potero officii non memor esse tui,
 Sed tua perpetuo cantabo nomina versu,
 si tantum faveat pulcher Apollo michi.
 Præterea quantum tribuent michi numina vires
 conabor natos ipse docere tuos.
 Tu modo quæso tuam dignare imponere dextram
 ut vestra auxilio ponar in urbe tuo.
 Quod te sponte tua facturum intelligo, cum
 affectus doctis semper amore viris.
 Nec tamen est mirum. Nam qui doctissimus extas
 est opus ut doctos excolat ille deos.
 Est opus ut totis pro viribus ille poetas
 auxilio semper, consilioque juvet,
 Qui non ingrati, divino carmine magnas
 ipsius laudes commemorare solent.
 Mecenas ideo Flavi fuit atque Maronis
 fautor et hi nomen concinuere suum.
 Tu quoque si nobis faveas, ut spero, perenne
 versiculis poteris nomen habere meis.
 Nam quamvis nequeam veterum vestigia vatam
 ex omni nostro carmine parte sequi,
 Ille tamen magnus quo sum tibi junctus amore,
 ingenii poterit vim superare mei.
 Nam si fors nescis virtutum fama tuarum
 cogit ut ardenti jungar amore tibi.
 Ergo vale et nostram, velo remisque, carinam
 sustenta ut portum tuta subire queat.

XIII.

*Ad doctissimum et clarissimum virum dominum Nicolaum de Campo Fulgoso
genuensem.*

Audio te tantis præstantem laudibus esse,
 ut mea non possit musa referre satis.
 Audio præcipue veteres quod sæpe poetas,
 atque oratores perlegis ipse libens.
 Quodque colis pariter si qui sunt tempore nostro,
 atque omnes doctos tu vehementer amas.
 Hinc fit ut afficier magno tibi cogar amore,
 quisquis amat musas hunc ego semper amo.
 Hos igitur statui paucos tibi scribere versus,
 quo fieri possim cognitus ipse tibi.
 Ut tamen inter nos major coniunctio posthac
 fiat, opem rebus da, Nicolae, meis,
 Quo, veluti cupio, vestram conducam ad urbem
 et sua perpetuo carmine gesta canam.
 Quod si tu facies longam tibi tradere famam
 nitar, et æterno carmine dignus eris.

XIV.

Ad Catanium Dernisium genuensem.

Dernisi, nostris faveas si forte camœnis
 semper ero studiis deditus ipse tuis,
 Extollamque tuum super aurea sidera nomen
 ut possis longa posteritate frui.
 Curaboque tuum doctum tibi reddere natum,
 quem summo ingenio fama valere refert,
 Tamque tuus totus fuero quam grandis in omne
 tempus ut obsequiis ipse fruare meis.
 Utque brevi expediam, studio curabimus omni
 rem facere acceptam semper, amice, tibi.
 Ergo tuum est totis operam dare viribus, ut res
 possit ad effectum nostra venire suum.

XV.

Ad Matheum Lomellinum genuensem.

Qui, Lomellinæ non parva es gloria prolis,
 accipe versiculos, clare Mathæe, meos.
 Sed factos inter curas variosque labores,
 inde nec ornatu nec gravitate valent.
 Tu tamen affectum debes advertere mentis,
 cum sim jam magno junctus amore tibi,
 Cum jam jocundam tibi rem fecisse peroptem
 nec non et nato, clare Mathee, tuo.
 Qui virtute sua sequitur vestigia patris,
 nec vult a fama degenerare tua.
 Ut majore quidem cupio perscribere versu,
 si vestra longam fecero in urbe moram.
 Ergo michi vestrum dignetur uterque favere,
 ut frui officiis possit uterque meis.

XVI.

Ad insignem Triolum Auriam genuensem.

Salve, progenies, meritum cui nomen ab auro
 fertur ab antiquis patribus esse datum,
 Nam velut ipsum aurum preciosa et splendida res est,
 quæ crebro dignos reddit honore viros,
 Sic tu colluces; sic præstantissima flores,
 sic decoras urbem stirps generosa tuam,
 Non secus ac magnam proles Cornelia comam
 et multe gestis excoluere suis.
 Istuc ipse tuo si ducar forte favore,
 quod michi concedant numina sancta rogo,
 Fortia majorum describam facta tuorum,
 atque feram laudes sidera ad usque tuas.
 Nitar et æternum versu tibi tradere nomen,
 si tanto ingenio præstet Apollo meo.
 Non me fallit enim quid gesserit auria proles,
 aut quam nunc armis floreat atque toga.

Ergo si longi cura est tibi nominis ulla
 affer opem causæ quam potes ipsam meæ.
 Sic tua perpetuo faciles dii vota secudent,
 sic faveant statui sidera cuncta tua.

(*Continua*)

SPIGOLATURE E NOTIZIE

Giovanni Ridolfi fiorentino ha lasciato memoria di un viaggio fatto nel settembre del 1480 da Milano a Genova. Ne riferiamo dal *Zibaldone* (Firenze 1888, pag. 48, 53 e segg.) quel tanto che riguarda la nostra Liguria. Passato Pasturana trova « Tasseruò, è uno castelletto o più tosto villa discosto a Pasturana miglia 2. Gavi è un buon castello discosto a Tasseruò miglia 3, posto in su 'n uno monte altissimo con un borgo a piè del monte, murato et li a piè passa ancora un fiume chiamato Lemmo et è questo castello a divotione del Duca, perchè è di M. Antonio Guaschi che lo comprò da un genovese, tanto che gli viene oggi di XV mila ducati et tranne mille; et li a di 8 desinamo. Voltabio è un castelletto discosto a Gavi miglia 5. Il Castel del Borgo di Fornè discosto a Voltabio m. 5. Buzalla è un castello discosto a Fornè un miglio che è degli Spinoli, dove a di 8 detto alberghamo. Genova è una città bellissima discosta a Buzalla miglia 15, dove a di 9 giugnemo a ora di desinare, et passasi il giogo discosto a Buzalla 2 miglia circa, che è molto facile, et poi entri per la valle del fiume Pozevero per insino a Genova, dove furono rotti i franzesi da' genovesi, nella quale valle sono assai case di cittadini che hanno poco terreno, cioè giardini, tutti murati intorno che paiono quei muri su per que' colli di qua et di là un labirinto, et ciascheduno colle sue mulette a ora di desinare et di cena se ne vanno a' giardini et poi tornano nella città alle lor mercanzie; chè non hanno se non muli et mulette, et in queste debbe essere il valsente di circa XXV mila di ducati, et cavalcano le donne tutte come gli uomini a cavalcione et hanno migliore tempo che gente del mondo, onde è un proverbio che dice: asini d'Alessandria, preti d'Inghilterra et donne genovese hanno più bel tempo che gente del mondo, perchè gli asini portano le selle et son cavalcati et vezeggiati come son qua i cavagli; i preti là (in Inghilterra) possono torre moglie, et le donne genovese hanno gran libertà, et ogni cosa vanno a comprare da loro pe' loro bisognì. Comunemente portano guarnegli bianchi et cingonsi in su le poppe con collari alti, et il culo et i fianchi grossi et